

MAKNA SIMBOLIK WONTEN ING KESENIAN JATHILAN KREASI BARU REKSA BAWANA ING PADHUKUHAN KAYUHAN KULON, TRIWIDADI, PAJANGAN, BANTUL

THE SYMBOLIC MEANING IN JATHILAN REKSA BAWANA NEW CREATION, IN KAYUHAN KULON PROGO, TRIWIDADI, PAJANGAN BANTUL

Oleh: Dika Setiawan, Prodi Pendidikan Bahasa Jawa, Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Yogyakarta

Sarining Panaliten

Panaliten menika ngewrat ancas panaliten : (1) ngandharaken wujuding wiraga beksan Kesenian jathilan *Kreasi Baru* Reksa Bawana ing padhukuhan Kayuhan Kulon, Triwidadi, Pajangan, Bantul, (2) ngandharaken tegesipun wiraga beksan Kesenian jathilan *Kreasi Baru* Reksa Bawana ing padhukuhan Kayuhan Kulon, Triwidadi, Pajangan, Bantul.

Panaliten menika kalebet panaliten deskriptif. Cara ingkang dipunginakaken kangge ngempalaken data wonten ing panaliten inggih menika ngginakaken *teknik observasi pengamatan, wawancara mendalam, saha dokumentasi*. Instrumen panaliten inggih menika panaliti piyambak kanthi ngginakaken *alat perekam, cathetan saha kamera foto*. Analisis data ingkang dipun ginakaken inggih menika teknik analisis deskriptif. Caranipun ngesahaken data ngginakaken *triangulasi sumber saha triangulasi metode*.

Asiling panaliten nedahaken wiraga wonten ing salebeting beksan jathilan cacahipun 18 wiraga inggih menika Murwa Kandha, Baureksa, Dwaja Reksa Bawana, Lampah Jurit Lamba, Lampah Jurit Trecek Manggul Jaran, Lampah Jurit Ngracik Mondhong Jaran, Jejeg Mandhe Jaran, Lampah Jurit Mipil Maju Mundhur, Nitih Jaran Lumaksana, Jaran Negar Oncleng Lamba, aran Negar Mipil Wiraga, Jengkeng Trapsila Kuda, Sembahan saha Dhaplangan Kiwa Tengen, Lumbungan Rakit Jajar Jurit saha Lampah Laku Telu, Perang Tantangan Aben Ajeng., Tata Rakit Maju Perang “Mangalad”. Tegesipun wiraga ing beksan Reksa Bawana inggih menika paring pratandha wiraga saha piwulang gesang manungsa ing alam donya. Cariyos ing beksan ngatingalaken manungsa ing donya kedah manambah marang Gusti ingkang Maha Kuwaos.

Pamijining tembung: wiraga, kesenian jathilan

Abstract

This study has two objectives: 1) explaining the form of wiraga in the jathilan dance Kreasi Baru Reksa Bawana in Kayuhan Kulon village, Triwidadi, Pajangan, Bantul, 2) explaining the meaning of the wiraga in the jathilan dance Kreasi Baru Reksa Bawana in Kayuhan Kulon village, Triwidadi, Pajangan, Bantul.

This study used the descriptive research method. The technique used in gathering the data is used observation technique, deeply interview and documentation. Instrument of this research is researcher it self and the researcher used note book and camera. The analysis in this research is used inductive analysis technique. The technique used to ratify the study is by using the triangulation of source and method.

This result of this research is explaining the wiraga of traditional dance jathilan that consist of 18 wiraga is Murwa Kandha, Baureksa, Dwaja Reksa Bawana, Lampah Jurit Lamba, Lampah Jurit Trecek Manggul Jaran, Lampah Jurit Ngracik Mondhong Jaran, Jejeg Mandhe Jaran, Lampah Jurit Mipil Maju Mundhur, Nitih Jaran Lumaksana, Jaran Negar Oncleng Lamba, aran Negar Mipil Wiraga, Jengkeng Trapsila Kuda, Sembahan saha Dhaplangan Kiwa Tengen, Lumbungan Rakit Jajar Jurit saha Lampah Laku Telu, Perang Tantangan Aben Ajeng., Tata Rakit Maju Perang “Mangalad”. The meaning of wiraga in traditional dance is gave the sign of wiraga and moral value in life. The significances from jathilan is in the form of traditional dance that has a symbolic meaning. The story in this traditional dance described a human should obey with god precept.

Key words: wiraga, the art of jathilan

PURWAKA

Asiling kabudayan masarakat Jawi tetinggalan para leluhur menika maneka warni, wonten ingkang awujud kesenian, patung, fosil, candhi, kraton, masjid, tari-tarian, tembang, adat istiadat, prasasti, naskah kina, lan sapanunggalanipun. Ing tlatah Jawi kathah dipunpangguhaken asiling kabudayan tetilaranipun para leluhur. Kesenian jathilan salah satunggal asiling kabudayan Jawi ingkang sampun wonten ing pagesangan masarakat Jawi rikala jaman rumiyen. Kesenian jathilan menika ngewrat carios ugi wonten makna simbolik ing salebeting beksan kasebat.

Lampah anggenipun mangretosi makna simbolik ing salebeting carios beksan jathilan, saged dipunmangertosi kanthi cara ningali saha taken kaliyan ingkang ngripta beksan kasebat. Ananging, boten sadaya tiyang ing jaman samenika saged maragakaken saha ningali beksan jathilan, amargi tiyang ing jaman samenika boten gatosaken kesenian ingkang sampun wonten rikala jaman rumiyen saha wosing beksan boten saged dipunmangertosi sedaya tiyang. Tiyang ing jaman samenika saged mangertosi carios saha makna simbolik saking ingkang ngripta utawi ingkang damel carios saha beksan kasebat. Awit saking menika, kita para muda-mudi prelu wontenipun wadah kangge mangertosi kesenian jathilan, supados kita sedaya saged mangetosi menapkemawon makna simbolik ingkang saged kita pendhet saking carios ing salebeting beksan jathilan.

Salah satunggaling kesenian Jawi ingkang saged dipunteliti kanthi lampahing Miturut Moelong

(2014: 30) panaliten kualitatif, inggih menika panaliten ingkang ngasilaken data deskriptif ingkang awujud data utawi tetembungan ingkang dipunserat utawi dipunlesanaken saking asiling wawancara saha observarsi wonten ing papan panaliten. Wondene urutan lampahing panaliten, inggih menika ndamel *deskripsi* kesenian, ndamel cathetan lapangan *observarsi* saha wawan pangandikan kaliyan ingkang maragakaken beksan saha sesepuhipun utawi ingkang ngripta carios beksan jathilan.

Salajengipun, carios beksan jathilan dipundadosakên *sumber data* ing panaliten menika. Carios beksan jathilan menika sampun wonten ing tahun 2012 ingkang dipundamel kaliyan sesepuh jathilan *Kreasi Baru* Reksa Bawana. Beksan jathilan menika rikala tahun 2012 dipundamel kangge lomba wonten ing Waduk Serma. Wosipun carios beksan jathilan, inggih menika ngandharaken bab gesang ing alam donya kedah mangertosi menapa kemawon ingkang dipunlampahi kanthi gayutaken menpa ingkang dipunkersakaken Gusti ingkang Maha Kwaos.

Jumbuh kaliyan andharan ing nginggil, pramila saged dipunmangertosi wosing prakawis wonten panaliten menika. Wosing prakawis kasaebut kaserat ing ngandhap menika.

1. Kadospundi wujuding beksan Kesenian Jathilan *Kreasi Baru* Reksa Bawana ing Padhukuhan Kayuhan Kulon, Triwidadi, Pajangan, Bantul?
2. Kadospundi teges wonten ing beksan Kesenian Jathilan *Kreasi Baru* Reksa Bawana

ing Padukuhan Kayuhan Kulon, Triwidadi,
Pajangan, Bantul?

GEGARAN TEORI

Pamanggih saking Tashadi (1992:1) ngandaraken bilih kabudayan menika wujudipun asiling karya budi saha dayaning tiyang ingkang paling inggil drajatipun tinimbang titah sanes. Saking pamanggih wonten ing nginggil menika bilih kabudayan menika wujudaken asling karya budi saha dayaning tiyang ingkang drajatipun paling inggil amargi tiyang gesang menika ngginakaken budi utawi akal supados saged bedakaken menapa ingkang sae menapa ingkang boten sae ing pagesangan urip menika.

OBJEK PANALITEN

Miturut Edi Sedyawati (1981: 32) ngandaraken bilih kesenian jathilan menika wujuding beksan ing tlatah Jawa Tengah ugi Jawa Timur, ing kesenian menika nyariosaken prajurit utawi prajurit ingkang nitih turangga. Bedanipun ciri khas setunggal daerah aliyen daerah sanesipun menika katingal saking wujud beksa cèpètan wadon saha bisa dipunmangertosi saking iringanipun.

Saking andharan kasebut, nelakaken bilih kesenian jathilan inggih menika salahsatungaling kesenian kerakyatan ing tanah Jawa ingkang sampun wonten rikala jaman rumiyen, ingkang ngginakaken piranti-piranti sandangan ingkang *vareasi*. Kesenian jathilan menika ugi saged dipunwastani seni karawitan amargi unsur gamelan ingkang dipun ngginakaken inggih menika pelog saha slendro.

LAMPAHING PANALITEN

Salah satunggaling kesenian Jawa ingkang saged dipunteliti kanthi lampahing Miturut Moelong (2014: 30) panaliten kualitatif, inggih menika panaliten ingkang ngasilaken data deskriptif ingkang awujud data utawi tetembungan ingkang dipunserat utawi dipunlesanaken saking asiling wawancara saha observasi wonten ing papan panaliten. Wondene urutan lampahing panaliten, inggih menika ndamel *deskripsi* kesenian, memilah *data-data*, saha ndamel cathetan lapangan *observasi* saha wawan pangandikan kaliyan ingkang maragakaken beksan saha sesepuhipun utawi ingkang ngripta carios beksan jathilan.

CARA PANALITEN

Panalitèn menika ngginakaken metode panaliten *deskriptif*. *Sumber data* ing panaliten inggih menika beksan Jathilan *Kreasi Baru* Rekso Bawana. Caranipun Ngempalaken *Data* panaliten menika ngginakaken cara *observasi* panaliten *wawancara mendalam*, saha *dokumentasi*. Pirantosing panaliten inggih menika *human instrument* (panaliti piyambak) saha dipunbiyantu ngangge *kamera*, *rekaman*, cathetan lapangan. Caranipun ngesahaken *data* ngginakaken *triangulasi sumber* saha *metode*.

ASILING PANALITEN SAHA PIREMBAGANIPUN

Murwa kandha inggih menika wiraga ingkang dipunparagakaken penthul saha bejer

kangge murwakani gladhen kanthi ngginakaken ura-ura, supados para wiyaga saha paraga samekta anggenipun gladhen. Pentul bejer ugi paring pratanda kangge mangertosi bilih sedaya sampun siyaga ing gati. Pentul bejer menika ura-ura kangge gambaraken bilih sedaya menungsa kedah siyaga anggenipun gesang ing alam donya.

Baureksa inggih menika butha ingkang nembe gladhen ing salebeting carios Pangeran Diponegara, kangge nglawan para Walandi. Wiraga butha menika wonten kalih inggih menika gedrug lampah lamba saha ngawe-awe entrig.

Dwaja Reksa Bawana inggih menika lumlebeting Dwaja Reksa Bawana menika dados pratanda menawi pasugatan jathilan ingkang sampun samekta bibar ing palagan. Paraga ing wiraga Dwaja Reksa Bawana namanipun Rontek. Rontek menika badhe lumarap wonten ngarsaning pra pamirsa tanda yekti paraga siyaga ing gati sigra amiwiti beksan. Wiraga menika ngatingalaken bilih gladhen beksan sampun siyaga ing gati kangge nglawan walandi ingkang dipun pimpin Pangeran Diponegara.

Lampah jurit lamba inggih menika paraga jathilan utawi para prajurit ingkang manteb maju langkah lamba saha ngginakaken jaranipun dipunpanggul. Wiraga menika gambaraken anteping manah para prajurit anggenipun nglampahi jejibahan ingkang boten wigeh-wigeh saha tanpa pamrih. Para prajurit menika sampun mantep anggenipun dados prajuritipun Pangeran Diponegara nyawiji manunggal karsa siaga gladhen kangge ngadhepi Walandi. Prajurit menika kedah

anggadahi jiwa ingkang antep anggenipun bela nagari, amargi prajurit menika ing gladhen dipunwejang kalihan Pangeran Diponegara supados samekta anggenipun nglawan para walandi.

Lampah jurit trecek manggul jaran inggih menika gambaraken para prajurit ingkang nggadahi jejibahan supados njagi saha nglampahi kanthi seimbang antawisipun kiwa saha tengen. Lampah menika gambaraken bilih isinipun wonten donya warni kalih inggih menika kiwa tengen, awan bengi, abot entheng, rekasa kepenak lsp. Sedaya tumindak ing donya kalawau saged dipun lampahi kanthi madosi margi ingkang miturut paugeran ing antawisipun pagesangan ing donya saha akhirat. Kita gesang ing donya kedah gatosaken menapakemawon ingkang dipunparintahaken dateng Gusti ingkang Maha Kawos. Kita kedah gatosaken amargi, ing donya menika kathah mawarni-warni sipating manungsa ingkang dipunparingaken Gusti ingkang maha Kwaos.

Lampah jurit ngracik mondhong jaran inggih menika lampahipun maju mundhur, banther rindhik ananging bilih dipunraosaken katingal kanthi remen anggenipun nindakaken jejibahan ingkang awrat menika dados etheng. Pramila saged dipunartosaken bilih samubarang menapakemawon ingkang karaos awrat, ananging bilih anggenipun nglampahi kanthi niat ingkang sae saha manah ingkang remen sedayanipun dados gampil lan manggih kasil ingkang dipunrancang saderengipun. Sedaya gegayuhan pinanggih lancar saha tansah pinayungan rahmat saking Gusti Inggih Maha Kwaos.

Jejeg mandhe jaran inggih menika lampahing para prajurit ingkang nggadahi *pedoman* jejeg kangge ambelani nagari tanpa pamrih saha boten kegut marang panggodaning para Walandi. Para prajurit ingkang nggadahi *pedoman* saha kapitadosan, bilih gesang ing donya kedah manteb saha jejeg anggenipun nindakaken menapa ingkang dados jebibahanipun.

Lampah jurit mipil maju mundhur inggih menika para prajurit menika kedah ngatos-atos anggenipun gladhen ing palagan. Para prajurit menika saged bedakaken antawisipun kanca saha musuhipun. Semanten ugi lelampahing wonten pagesangan menika kedah ngatos-atos anggenipun tumindak kangge ngadepi ombaking jaman. Tiyang kedah eling lan waspada, kadosta unen-unen “ngeli ning aja keli-keli” tegesipun saged milah-milah menapakemawon ingkang sae lan awon tumraping pagesangan ing donya.

Nitih jaran lumaksana inggih menika lampahing para prajurit tumuju ing palagan ingkang sampun siaga nggadahi tekat kangge ambalani nagari. Pramila sampun wancinipun tiyang gesang kedah ngatos-atos anggenipun nglampahi gesang ing donya. Lampahing tiyang menika kedah nggatosaken laku wonten ing pundi arah ingkang dipuntumuju.

1. Jaran negar oncleng lamba inggih menika lampah beksan ingkang gambaraken prajurit Pangeran Diponegara, ananging prajuritipun taksih muda saha nggadahi sipat “*yen wani aja wedi-wedi, yen wedi aja wani-wani*” unen-unen menika nandakaken bilih tiyang gesang kedah

nggadahi rasa yakin anggenipun nglampahi jebibahan ing alam donya.

2. Jaran negar mipil inggih menika lampah beksan ingkang gambaraken prajurit Pangeran Diponegara, ananging prajurit menika gadah sipat menawi makarya boten kesupen anggenipun ngaso kangge nindakaken jebibahan ingkang sanesipun. Tiyang gesang ing alam donya kedah makarya ananging anggenipun makarya boten kesupen wancinipun ngaso.
3. Jengkeng trapsila inggih menika lampah beksan ingkang gambaraken prajurit Pangeran Diponegara, paraga menika gambaraken prajurit ingkang nembe ngaso utawi sumeleh anggenipun gladhen saha nglaras gamelan jathilan.
4. Sembahan menika katujukaken kangge pribadinipun piyambak-piyambak. Dadosipun tiyang gesang ing donya kedah sembah marang Gusti ingkang Maha Kwaos saha kagem pribadinipun piyambak-piyambak. Salajengipun ing sembahan ingkang pungkasan inggih menika wiraga Dhaplangan Kiwa Tengen. Wiraga menika gambaraken para prajurit ingkang nembe biyak utawi nyingkiraken raos tumindak ala saking pundikemawon. Tiyang gesang ing alam donya kedah migatosaken tumindak ingkang ala dipuntebihaken menawi ingkang sae dipunlampahi kanthi ikhlas.
5. Lumbungan rakit jajar jurit saha laku telu inggih menika kita manungsa kedah gatosaken lampah ingkang tumuju marang Pangeran, lampah ingkang tumuju ing sesame, lampah kang tumuju diri pribadi.

6. Rakit jajar Jurit saha Hoyog-hoyogan Perang Pedhang inggih menika kita kedah bekti marang ingkang sepuh, supados kita saged tentrem anggenipun gesang ing alam donya menika.
7. Joged thtethel melek reksa kurda inggih menika kita gesang ing alam donya kedah gatosaken Napsu Aluamah, Napsu Amarah, Napsu Supiyah, saha Napsu Mutmainah.
8. Perang tantangan aben ajeg inggih menika pratanda bilih gladhen perang sampun siyaga ing gati kangge nglawan walandi.
9. Tata rakit maju perang “mangalad” inggih menika sedaya paraga baureksa dipuntumpaki kaliyan rontek dwaja reksa bawana. Wiraga kasebat nandakaken bilih prajurit wus siyaga maju ing palagan. Para prajurit baris siyaga nitih jaran kaliyan ngagem pedhang. Lakunipun para sedaya paraga mangalad-alad urubing karsa nyawiji nyengkuyung perjuanganipun Pangeran Diponegara kanthi asesanti “ *Sura dira jayaningrat lebur dening pangastuti sedumuk bathuk senyari bumi rawe-rawe rantas malang-malang putung Majuuuu....*” Dudutan saking sedaya wiraga beksan inggih menika prajurit nembe gladhen kangge belani negari ingkang dipunjajah bangsa Walandi kanthi tekad *semangat pengorbanan* saha tanpa utami kangge

manambah marang Gusti ingkang Maha Kwaos saha ngabdi dhateng nagari Indonesia.

DUDUTAN

Wujud wiraga beksan jathilan *Kreasi Baru* Reksa Bawana menika cacahipun wonten 18 inggih menika Murwa Kandha, Baureksa, Dwaja Reksa Bawana, Lampah Jurit Lamba, Lampah Jurit Trecek Manggul Jaran, Lampah Jurit Ngracik Mondhong Jaran, Jejeg Mandhe Jaran, Lampah Jurit Mipil Maju Mundhur, Nitih Jaran Lumaksana, Jaran Negar Oncleng Lamba, aran Negar Mipil Wiraga, Jengkeng Trapsila Kuda, Sembahan saha Dhaplangan Kiwa Tengen, Lumbungan Rakit Jajar Jurit saha Lampah Laku Telu, Perang Tantangan Aben Ajeng., Tata Rakit Maju Perang “Mangalad”. Teges jathilan *Kreasi Baru* Reksa Bawana menika nedahaken bilih kita gesang wonten ing alam donya kedah mangertosi menapa kemawon ingkang dipunlampahi kanthi gayutaken menapa ingkang dipunkersakaken Gusti ingkang Maha Kwaos.

KAPUSTAKAN

- Moleong, Lexy. 2014. *Metode Penelitian Kualitatif*. Bandung: PT Remaja Rosdakarya.
- Sedyawati, Edi. 1981. *Pertumbuhan Seni Pertunjukan*. Jakarta. PT Djaya Pirusa.
- Tasyadi, dkk. 1992. *Upacara Tradisional Saparan daerah Gamping dan Wonolelo*. Yogyakarta: Depdikbud